

Un possible segell per estampar ceràmica trobat a Can Serra (Palma de Mallorca)

JOSEP MORATA SOCIAS
MATEU RIERA RULLAN*

Durant les feines de control arqueològic efectuades al conjunt d'edificis anomenat Can Serra realitzades en el present any, es va trobar una peça certament singular que a continuació descriurem.

El seguiment arqueològic de Can Serra fou encarregat als que subscriuen per la Conselleria de Turisme del Govern Balear, doncs dita institució havia pres la determinació de consolidar, estudiar i restaurar l'esmentada construcció. Fins el moment de la redacció d'aquest article, encara s'estava en la primera fase del projecte, és a dir, en les obres de consolidació i, per tant, algunes de les dades que donarem són encara preliminars a falta de la realització de l'estudi històric.

La peça que tractarem es va trobar dia 19 de setembre de 2003 durant el desmuntatge parcial d'un mur medieval d'una de les parts més antigues de la casa de Can Serra (Figura 1).

Figura 1.- Plànol de les cases de Can Serra amb indicació del lloc on es va trobar el segell (Arquitecte: Jaime J. Martínez. Client: Diversitat 21 S.A).

* Volem començar aquest escrit mostrant el nostre més sincer agraïment a Miquel Trias, autor del magnífic dibuix de la peça que aquí publiquem.

L'esmentat mur presentava dues tècniques constructives ben diferents. En la part baixa, des del fonament fins a l'alçada de 1,50 m, estava fet amb carreus de diverses mides,¹ força ben escairats i lligats amb una argamassa rica en calç. En canvi, en la part alta, estava fet de tàpia reial és a dir, de terra humida barrejada amb abeurada de calç, repastada i maçonada dins un motlle format per unes posts de fusta.² L'amplària del mur era de 0,60 m, mentre que la primera tapiada amidava 1,40 m d'alçada. Observant la relació del mur respecte a la resta de l'edifici i els elements que s'hi adossen (permòdols i enteixinats) tot apunta a que la seva fundació va ser anterior al c. 1500 dC. Tanmateix, a falta d'un estudi arqueològic més detallat, donat que encara, per exemple, no s'ha realitzat l'excavació del rebliment de la seva fossa de fundació, se'ns fa molt difícil precisar-ne més la datació. De fet, tampoc sabem amb seguretat si les diverses tècniques constructives són o no coetànies. Entre la terra de la tàpia del tros de mur demolit s'hi va trobar abundant material ceràmic. Malauradament, dit material encara no està ni estudiat ni net, per la qual cosa les apreciacions que a continuació farem s'han de prendre amb certa precaució. De tota manera, el que sí que va quedar ben clar és que la majoria del material ceràmic recuperat corresponia al primer quart del segle XIII dC, és a dir, als típics nivells de destrucció de la conquesta catalana de 1229.³ Sembla però, que també hi havia alguns fragments més moderns, dels segles XIII o XIV. Tot plegat ens permet afirmar que la fundació del mur, com a mínim la part feta de tàpia, es pot situar entre el 1229 i el c. 1500 dC.

El desmuntatge de la tàpia va ser una tasca molt delicada i perillosa, doncs les estructures de la zona i el mateix mur estaven en molt mal estat de conservació. A la tàpia s'hi havien obert abundants forats, entre ells un amagatall on s'hi va trobar una peça de ceràmica força sencera però buida. A més, en una època força recent, s'hi va adossar una escala, per la qual cosa també es va retallar una part del mur. Tantes reformes feien augmentar el perill de trobar intrusions a dintre de la tàpia. A pesar de les grans dificultats de l'empresa, la recollida del material va ser el més acurada possible. Aviat però, observant els trossos de tàpia demolida, es va poder apreciar que a dintre seu, a més de trobar-s'hi abundants fragments ceràmics, sorprenentment també hi apareixien elements vegetals en un increïble bon estat de conservació. Es trobaren branquetes de diversos arbres, pinyols, una pinya i la peça de fusta protagonista d'aquest treball. Segons sembla, les característiques de la tàpia, per cert, força ben arrebossada, van crear un microclima dintre del mur favorable per a la conservació de la fusta i d'altres elements orgànics que en condicions normals acaben per desintegrar-se.

Un cop exposat el lloc i les condicions excepcionals que permeteren la conservació de la peça en qüestió, passarem a la seva descripció. Es tracta d'una peça de fusta tallada, de 13,5 cm de llargada i, fins a 2 centímetres de diàmetre, que per una banda es podia utilitzar com a punxó, i per l'altra, degut al dibuix que s'hi havia esculpit, servia per estampar dit disseny. Alterna seccions circulars i quadrangulars. Desconeixem encara quin tipus de fusta és, tot i que és clara la seva bona qualitat.

¹ Les mides més freqüents eren: entre 40 i 44 cm d'amplada, uns 60 cm de llarg i uns 29 cm d'alt.

² M. FULLANA: *Diccionari de l'art i dels oficis de la construcció*, Palma, 1999, 333.

³ Molt d'aquest material ceràmic estava o vidriat (verd oliva, blanc) o decorat (esgrafiats, corda seca parcial, estampillat), formant part d'un conjunt dels típics que només es troben a Madīna Mayūrqā. Aquesta observació ens permet afirmar que les argiles amb les que s'havia aixecat la tàpia, foren agafades d'algun lloc de dintre de la ciutat.

Figura 2.- Fotografies del segell (Autor: Mateu Riera Rullan).

Presenta un treball molt delicat i uns acabats artístics sense cap funció aparent (Figures 2 i 3. Mirar el lateral de la peça). Ni la bibliografia, ni l'assessorament d'importants investigadors de l'època medieval,⁴ ens ha permès trobar cap paral·lel a aquesta peça. Tot i havent de partir de la precaució de tenir entre les mans una peça aparentment única o com a mínim excepcional, farem unes quantes observacions que ens permetran proposar una funció a aquest insòlit instrument.

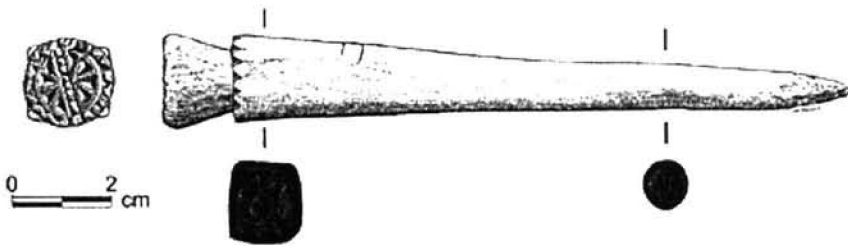

Figura 3.- Dibuix i perfils del segell (Dibuix M. Trias).

L'estri més semblant del que en tenim constància és l'anomenat "estampilla de alfarero" trobat a dintre del pou 3 de Santa Catalina de Sena (Palma) (Figura 4),⁵ del que Guillem Rosselló Bordoy ens diu:

Pieza cónica de barro cocido con una perforación transversal hecha después de la cochura que presenta en su base un motivo estrellado con un círculo en el centro donde

⁴ Per l'esmentat assessorament volem mostrar el nostre agraïment molt especialment a Miquel Àngel Cau, Miquel Barceló, Helena Kirchner, Albert López Mullor, Maria Magdalena Riera i Guillem Rosselló Bordoy.

⁵ Altres segells per a estampillar ceràmica es poden trobar a: DOROTHEA DUDA: *Spanisch-islamische keramik aus Almería. VOM 12. Bis 15. Jahrhundert*, Heidelberg, 1970, tafel 3; JOSÉ AGUADO VILLALBA: *Tinajas medievales españolas. Islámicas y Mudéjares*, Madrid, 1991, 136, fotografies 127 i 128, de Córdoba i Almería; JULIO NAVARRO PALAZÓN: *La cerámica islámica de Murcia*, Murcia, 1986, Vol. I, 334; MARIA MAGDALENA RIERA FRAU; GUILLEM ROSSELLÓ BORDOY; NATÀLIA SOBERATS SAGRERAS: "Tinajas con decoración estampada de época almohade de Quesada (Jaén)", *Arqueología y territorio medieval*, Jaén, 1997, 165; ANTONIO TORREMOCHA; ILDEFONSO NAVARRO; JUAN BAUTISTA SALADO: "Los talleres de alfarería en Algeciras (siglos XIII y XIV)", ANTONIO TORREMOCHA SILVA; YOLANDA OLIVA CÓZAR: *La cerámica musulmana de Algeciras. Producciones estampilladas. Estudio y catálogo*, Algeciras, 2002, 22-23, es presenten segells de Salé, Almería, Nina Alta (Teba), Jerez i Algeciras.

parece existir un motivo epigráfico ilegible. Esta matriz ilustra el sistema utilizado en la decoración que se aplicaba sobre el barro verde, distribuyendo los motivos en forma de bandas. Cabe pensar que determinadas estampillas de dibujo más complejo, como la de las gacelas enfrentadas, pudieron ser de *madera*.⁶

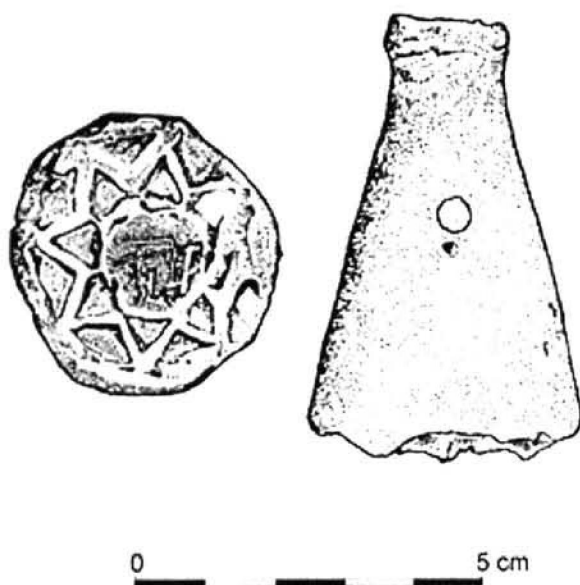

Figura 4.- Estampilla de terracuita de Santa Catalina de Sena (Segons Rosselló Bordoy) (Dibuix D. Cerdà).

El mateix autor, juntament amb Maria Magdalena Riera Frau i Natàlia Soberats parlant de les decoracions estampades d'època almohade de Quesada (Jaén) (Figures 5 i 6.1), ens diuen:

*Pensamos, en especial a partir del conocimiento de las estampillas utilizadas en el alfar de Quesada que en un momento dado se fabricó un conjunto homogéneo de matrices originales, posiblemente de **madera**, a partir de los cuales se produjeron un número indeterminado de punzones de características idénticas, con el fin de facilitar los trabajos de estampación.*

*La realización de dichos punzones pudo introducir variantes que deformaron o alteraron el tema original, produciéndose cambios imperceptibles que generan una variedad temática evidente en los fragmentos estudiados.*⁷

⁶ G. ROSSELLÓ BORDOY: *Ensayo de sistematización de la cerámica árabe en Mallorca*, Palma, 1978, 88.

⁷ MARIA MAGDALENA RIERA FRAU; GUILLEM ROSSELLÓ BORDOY; NATÀLIA SOBERATS SAGRERAS: "Tinajas con decoración estampada de época almohade de Quesada (Jaén)", *Arqueología y territorio medieval*, Jaén, 1997, 164-165.

Figura 5.- Estampilla de Quesada (Jaén) Segons Rosselló Bordoy y N. Soberats

La producció de ceràmica estampillada d'època medieval⁸ a la península Ibèrica, pareix que podria haver començat en un moment no determinat de la segona meitat del segle XII dC,⁹ sent una producció molt característica de la ceràmica d'època almohade.¹⁰

⁸ Mirar antecedents d'època prehistòrica i antiga a: DARÍO BERNAL CASASOLA: "La técnica del estampillado en la antigüedad clásica. Precedentes y principales producciones cerámicas", ANTONIO TORREMOCHA SILVA; YOLANDA OLIVA CÓZAR: *La cerámica musulmana de Algeciras. Producciones estampilladas. Estudio y catálogo*, Algeciras, 2002, 23-30.

⁹ MARIA MAGDALENA RIERA FRAU; GUILLEM ROSSELLÓ BORDOY; NATÀLIA SOBERATS SAGRERAS: "Tinajas con decoración estampada de época almohade de Quesada (Jaén)", *Arqueología y territorio medieval*, Jaén, 1997, 164. En aquest article es troba un complet apèndix bibliogràfic sobre les alfàbies almohades i les seves decoracions. Convé advertir però, que hi ha alguns autors que proposen cronologies un poc més primerenques. Per exemple MARIA GARRIDO GARRIDO; JUAN A. GARCÍA GRANADOS: "Introducción al estudio de la cerámica estampillada andalusí en Granada", *II Congreso Arqueología Medieval Española*, Madrid, 1987, Tom II, 678; MANUEL DOMÍNGUEZ BEDMAR; MANUEL ESPINAR

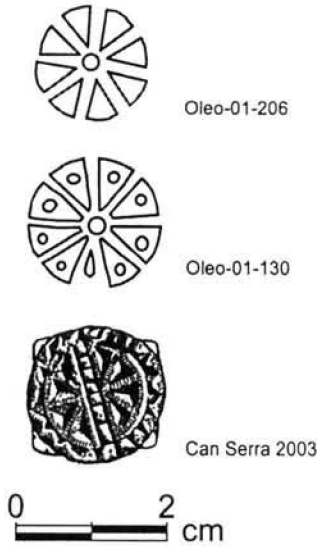

Figura 6. 1.- Impromptes mallorquines

Per tant, sembla que a Mallorca, la seva producció hauria començat en posterioritat al 1203, arribant com a mínim fins el 1229.¹¹ En l'àmbit peninsular es segueixen produint ceràmiques estampillades (Fig. 7) fins ben entrat el segle XVI,¹² algunes de les quals també arriben a les Balears¹³ però, no hi ha per ara cap constància de la seva fabricació a Mallorca. Tenim, per tant, que de confirmar-se que aquest instrument de fusta trobat a Can Serra, havia servit per a estampar ceràmica, és més lògic pensar que correspon al temps de la dominació almohade de l'illa, just del mateix moment que data la majoria de la ceràmica recuperada a dintre de la tàpia del tros de mur desmuntat. Malauradament, no hem trobat cap fragment ceràmic mallorquí que presenti un dibuix idèntic al del nostre segell, tot i que com es pot veure a la Figura 6, n'hi ha alguns de molt semblants, tant pel dibuix, però sobretot pel diàmetre. Ambdós exemples corresponen a fragments ceràmics d'època

MORENO: "Catalogación preliminar de estampillas almerienses", *A ceràmica medieval no mediterràneo occidental*, Lisboa, 1987, Mértola, 1991, 593.

¹⁰ JULIO NAVARRO PALAZÓN: *La ceràmica islàmica de Murcia*, Murcia, 1986, Vol. I, 334; PILAR LAFUENTE IBÁÑEZ: "La ceràmica", *Sevilla almohade*, Sevilla, 1999, 207-223. MANUEL VERA REINA: *Mawrur – Morón. Anàlisis arqueològic de una ciutat medieval*, Morón de la Frontera, 2000, 167-168. ANTONIO TORREMOCHA SILVA; YOLANDA OLIVA CÓZAR: "La ceràmica con decoración impresa de época Meriní", *La ceràmica musulmana de Algeciras. Producciones estampilladas. Estudio y catálogo*, Algeciras, 2002, 31.

¹¹ GUILLEM ROSSELLÓ BORDOY; BALTASAR COLL TOMÀS: *Ceràmica popular a les Balears*, Palma, 1997, 65-66.

¹² JOSÉ AGUADO VILLALBA: *Tinajas medievales españolas. Islàmicas y Mudéjares*, Madrid, 1991. JULIA BELTRÁN DE HEREDIA: "Terminología i ús dels atuells ceràmics de cuina a la baixa Edat Mitjana", *Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica*, Barcelona, 1994, 49-50. "Catàleg", *Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica*, Barcelona, 1994, 106, 113, 114, 130 i 131. ANTONIO TORREMOCHA SILVA; YOLANDA OLIVA CÓZAR: "La ceràmica con decoración impresa de época Meriní", *La ceràmica musulmana de Algeciras. Producciones estampilladas. Estudio y catálogo*, Algeciras, 2002, 31. I fins i tot posteriors: MARIA ISABEL ALVARO ZAMORA: "Pervivencias técnicas y ornamentales de la ceràmica medieval mudéjar en la alfarería aragonesa posterior al 1610", *II Coloquio Ceràmica Medieval del Mediterraneo Occidental*, Toledo, 1981, Madrid, 1986, 433-439.

¹³ Per exemple, a Palma de Mallorca se n'han trobat entre els materials recuperats en un femer del segle XV, excavat a Can Oleo (Oleo 2001, UE 53), i també a la Catedral: ELVIRA GONZÁLEZ GONZALO: "La ceràmica bajomedieval de la catedral de Mallorca", *II Congreso de Arqueología Medieval Española*, Madrid, 1987, tom III, 470-482.

islàmica trobats a Can Oleo, en nivells de destrucció relacionats amb la conquesta feudal del 1229.¹⁴

La celeritat en la publicació d'aquesta peça no es deu només a la seva raresa, sinó en la idea de difondre-la el més aviat possible, per tal de veure si algú en coneix algun paral·lel, doncs de confirmar-se la nostra interpretació funcional i cronològica, estaríem davant d'una troballa certament excepcional.

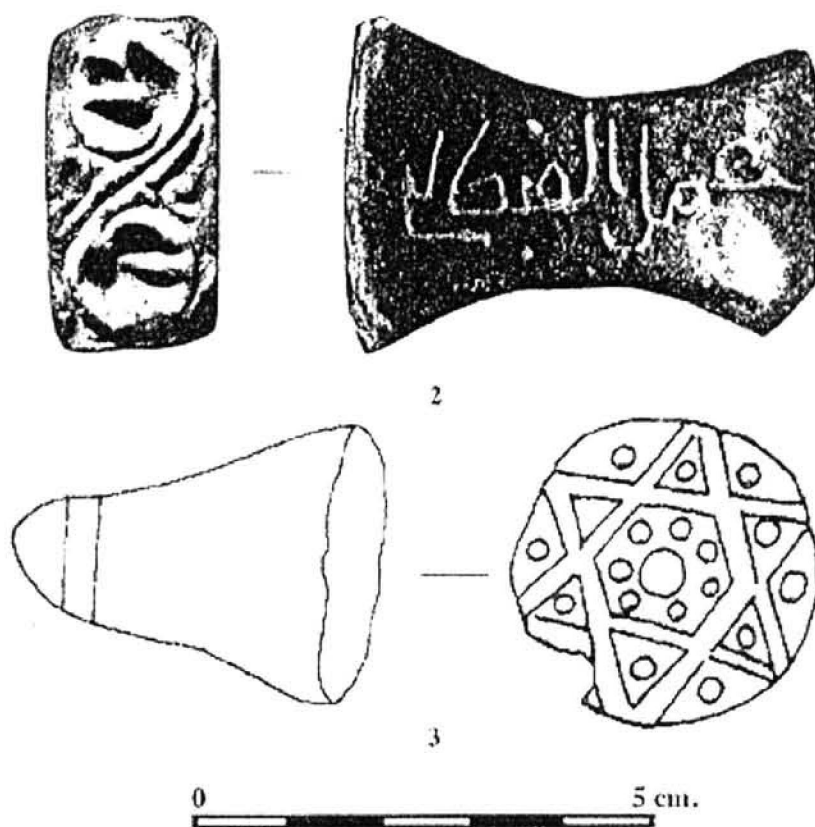

Fig. 7.- Segells andalusins: 2 Trobat a Salé. 3 Procedent d'Almería (Segons Torremocha *et alii*)

¹⁴ El de l'UE 130 correspon a una tapadora, mentre que el de la UE 206 és un fragment d'alfàbia.

Resum

La troballa a Can Serra de Palma, edifici gòtic en vies de restauració, d'un estri de fusta a manera de segell per gravar objectes de terrissa abans de la seva cuita, suposa una nova visió de la tècnica terrissera, puix, fins ara, aquests estris conservats eren de terra cuita. La descripció de la peça s'acompanya d'una completa comparança amb altres estris d'època islàmica coneguts fins ara, malgrat la cronologia del punxó de Can Serra no es pugui definir amb exactitud.

Resumen

El hallazgo en Can Serra de Palma, edificio gótico en vías de restauración, de un objeto de madera a modo de impronta para grabar piezas cerámicas antes de su cochura supone una nueva visión de la técnica alfarera, pues, hasta el momento, estos utensilios conservados eran de cerámica. La descripción de la pieza se acompaña de una extensa comparación con útiles similares, de época islámica, hasta hoy conocidos, aunque la cronología del ejemplar de Can Serra no se pueda definir con exactitud.